

Радоје Симић

О НАУЧНОМ ДЕЛУ МИЛОША КОВАЧЕВИЋА

Научни рад обухвата додуше пре свега настојања сваког од нас да што боље зна и може прошири и продуби научне проблеме око којих се труди, те да своја знања и искуства по могућности пренесе на што шири круг младих људи и будућих истраживача. Али је света дужност сваког научног радника и да поклони пуну пажњу ономе што му је стигло у наслеђе од претходника, као и ономе што чине његови савременици у истој струци. Ангажовање у руковођењу радом младих, пре свега у изради почетних њихових радова као што су магистарске и докторске тезе и сл., у њиховој оцени и помоћи око промоције и пласмана, тако исто и у оцени и процени рада оних који се труде око истих проблема – нарочито оних који се у томе свему истичу међу осталима – саставни је део научног посла. Свој рад сматрам скромним прилогом остварењу те идеје. То је уосталом и моја дужност према Милошу Ковачевићу. Милош Ковачевић (рођен 1953. у Пресједовцу код Улога, Херцеговина) богато је заслужан за један овакав осврт на своје дело. Наслов мог прилога упозорава да је ово једно виђење Ковачевићева рада које допушта и прихвата и друга и друкчија мишљења, која ће – надам се – бити заснована на процени његовог доприноса као што је и ово резултат труда да се ствари сагледају онаквим какве јесу, а ставови се наравно могу разликовати...

1. УВОД

1. Милош Ковачевић је један од најшире и најинтензивније ангажованих научних радника у области србистике код нас, а и уопште. Ретки су у нашој струци људи тако јаким способности, тако солидног образовања, тако широког интересовања и тако јасне и полетне речи као што је Милош Ковачевић. Научну каријеру започео је у Сарајеву као синтаксичар, а затим је – ношен ветровима времена и сопствених инспирација, а сазревајући и као човек и као научник – проширивао круг рада на стилистику, нормати-

вистику, језичку политику итд. Изашао је дакле из сарајевске лингвистичке школе талентованог и сјајним духом обдареног Јована Вуковића, али је своје образовање допуњавао радом на скоро свим српским универзитетима од Бањалуке, Сарајева и Никшића до Ниша, Крагујевца и Београда и прерастао заправо у општег заступника, учесника и руководиоца србистичких истраживања код нас. Необично је да стручњак таквог замаха и таквих способности није створио неко дело већег опсега и јединствене концепције, али студије и чланци из његовог пера одишу заправо јединственим духом одличног znalца и заступника високих теоријских и истраживачких идеја нашег доба.

2. Ковачевићеве студије и радови нису остали разбацани по часописима и зборницима, што се могло лако десити, него су, трудом аутора, бар у већини својој, сакупљени, груписани у тематске целине, дотерани и редиговани, сложени у толики број књига да представљају скоро целу једну стручну библиотеку, чије савладавање захтева доста времена и научне компетенције онога ко се тога подухвати. Високо ценећи научни допринос и педагошки ангажман Милоша Ковачевића, његове колеге и ученици објавили су у његову част два зборника радова запаженог обима и научних квалитета. Један је изашао на крагујевачком Филуму 2018, а други као двадесет четврти број часописа *Српски језик* у Београду 2019. (стр. 7–69)¹.

3. Ја сам се усудио да преберем вишеметарску збирку Ковачевићевих дела и да кажем што умем у знам о њиховом садржају и вредности. Своје излагање разврстаћу у три тематска круга, онако како рекох горе да се Ковачевићева дела углавном и сама разврставају, и да о сваком искажем укратко своје мисли. То су: прво, синтакса и граматика српског језика; друго, то је стилистика, српска и општа; и треће, то је нормативистика и језичка политика.

2. СИНТАКСИЧКЕ И ГРАМАТИЧКЕ СТУДИЈЕ

1. Милош Ковачевић је своју научну активност започео сасвим друкчије него што је уобичајено. Наиме, још своју дисертацију (насловљену као „Узрочно семантичко поље“) засновао је врло чврсто на филозофско-логичким, на једној страни, и лингвистичким поставкама насталим на бази широког увида у научну литературу свога доба, на другој (1978–1987). Полазни појам 'семантичко поље' преузео је из лексичке семантике како га је конципирао немачки лингвиста Јост Трир, а како су га прецизније дефинисали семантичари полазећи од 'појма' у кореспонденцији са 'именом', дакле од логичко-језичког јединства као темеља семантичке структуре језика. Најупелијом Ковачевић сматра теорију руског синтаксичара А. В. Бондарка, који

---

¹ В. библиографску напомену на крају рада.

је заправо утврдио методолошку вредност теорије поља као синтаксичко-семантичке и синтаксичко-прагматичке категорије и проширио истраживачку сферу ове теорије на општи лингвистички план.

„Као основну карактеристику семантичког поља готово сви аутори наводе присуство опште компоненте значења као семантичке инваријанте која на окупу држи јединице поља” (2012/2: 26). Јединство поља, према томе, обезбеђено је заједничком компонентом, која чини његово језгро или центар: „Полазећи од поставке да ниједно семантичко поље не може бити без центра, центар узрочног поља одређујемо тако што термин ’узрок’ сматрамо суперординираним, општепољевим термином, родним појмом каузалне везе што има семантичку улогу инваријанте [...]” (Исто: 27).

’Узрочно семантичко поље’ није јединствена категорија, већ се дели на више потпоља, од којих свако, поред општег значења узрочности, садржи и неку себи својствену особеност (Исто: 49–54). То су: ’узрок ефектор’ (код њега „је А и нужан и довољан услов реализације Б”), ’узрок мотив’ („Мотиви су [...] свјесни индикатори вољне одлуке за акцију као посљедицу”), ’узрок стимулатор’ (заправо подврста ’мотива’: „У том случају мотив се јавља готово непосредним [...] изазивачем вољне акције као посљедице”), ’узрок критериј’ („Најфреквентнији је уз посљедице обиљежене глаголима [...] закључивања”), ’узрок разлог’ („То су пасивни узроци, којима се образлаже, аргументује посљедица”) и његова подврста ’повод’ („недјелујући узрок”).

Истражујући грађу Ковачевић утврђује вишеслојност и разнотипност структурних решења за опис узрочности у српском језику – од синтагматских до реченичних и поликлаузалних формација. У обзир узима и њихову функционалностилску дистрибуцију, употпуњавајући тако слику једне важне синтаксичко-семантичке и синтаксичко-прагматичке појаве у српском језику.

2. Са овако високо постављене платформе Милош Ковачевић је кренуо ’кроз синтагме и реченице’ (1992/1), почевши од једноставних тема (атрибут, његове функције и врсте, употреба времена итд.), да би убрзо пришао по-дробнијој анализи и теоријском разрешавању компликованијих синтаксичких појава (исказ као језичка јединица и његове особености, реченица – проста (нпр. 2015/4) и сложена (1998/1; 2009/1; 2011/1; 2017/1) итд.). У мноштву проблема које аутор обрађује доминирају врсте и особености клаузалног састава сложених реченица. Ту су по правилу прецизне дефиниције међуклаузалних односа, структурна својства и везничке или сличне ознаке односа итд. Сем каузалности његову пажњу привукли су и појмови концесивности, консекутивности итд. Сем осталог, Ковачевића је заинтересовало и питање линеарне дистрибуције везничких речи и израза, па је утврдио да се сложене реченице могу успешно анализирати и са тога гледишта (нпр. 2009/1: 63 и др.).

3. Посебно место у Ковачевићевим радовима припада негацији у српском језику. Негација као језичка појава представља у ствари тврдњу о непостојању описане појаве, најчудеснију од свих чудесних функција људског

ума и лежи у основи оних загонетних појава које омогућавају имагинативну спознају и затим теоријско тумачење света. Тако сложена семантичка структура чини негацију врло компликованом и примамљивом за теоријску расправу.

Ковачевић при томе значајну пажњу поклања „предмету истраживања негације у математици, логици, реторици и лингвистици” (2004/1: 7) и управо је то редослед који омогућава разумевање суштине негативног исказа и негације уопште. „Сам термин негација најпримеренији је математици, јер се у њој сви аритметички бројеви дијеле на позитивне и негативне [...] исто тако и логика појмове и судове, а лингвистика лексеме и реченице дијеле на позитивне и негативне” (исто м.). Тиме се аутор нашао на позицији са које се отварају неслућени видици бар у три правца: у правцу ’ирационалне’ математике и свих невероватних достигнућа тзв. информатике, затим у правцу теоријских висина савремене науке и филозофије и, на крају, можда на врхунцу развоја људског ума уопште – поетике као феномена који нема правог пандана у ономе што се назива људска култура. Милош Ковачевић је (за сада) акценат ставио на лингвистичку страну негације и у две позамашне књиге (2002/1; 2004/1) обрадио њене семантичке, структурне и употребне аспекте, те њихове „формалне и значењске типове”.

Ковачевић утврђује да негација прожима целокупан лексички, а и синтаксички репертоар језика, уз врсну разноликост прикључења ознака негације исказним, међуисказним и унутарисказним јединицама језика. Нашавши се пред чињеницом којом оперишу математика и логика – а то је могућност „множења негација”, он утврђује постојање врло разноликих језичких израза за ту врсту мисаоних операција и мрежу њихових међуодноса. Гигантски виртуелни светови савремених медија и сродних ’достигнућа’ чине само изврнуту пројекцију свих тих велелепних открића. Све то, наравно, заслужује пуну позорност и научну анализу, која тек предстоји (ако се уопште и деси пре менталне смрти човечанства). Ковачевићева дубинска и површинска анализа једне на први поглед безначајне, а у ствари врло важне карике у научном сагледавању света пропуштеног кроз људски разум (и неразум) и језик, може бити и увод у свеукупно сагледавање света и његове мисаоне слике код људске врсте. Овим је само истакнут значај једне на први поглед периферне појаве у антрополошком одразу и изразу ванантрополошких манифестација стварности.

Структура и семантика негације у конкретном лингвистичком амбијенту српског језика привукле су Ковачевићеву пажњу у низу студија, у којима између осталог аутор утврђује стање, нпр. у ’умноженој негацији’:

Множење негација, односно негација негације, у савременом српском језику остварује се како 1) у монопредикатској реченици, тако и 2) у полипредикатској реченици. У монопредикатској реченици множење негација остварује

се на два начина: или а) као негација негације у оквиру једног реченичног члана, или б) негација негације између различитих реченичних чланова [...]:

а1) у оквиру генитивне конструкције с приједлогом без, као нпр.: Не без основа [-> С осномом // Основано] верујемо..., или

а2) у оквиру предиката [...]: Његово причање није незанимљиво [-> је занимљиво]; Мајка није могла да се не насмеје [-> је морала да се насмеје], итд.;

2) [...] у зависносложеној реченици: Нема тога ко не воли Дедиње [-> свако воли Дедиње].

Већ и облик примера показује да Ковачевић – наравно с правом – сматра да 'умножена' (двострука и др.) негација заправо каткад има значење специфичне тврдње, наравно – и емоционално обележеног начина изражавања („не без основа” = „с осномом” и сл.). Он у тим односима уочава извесне регуларности, које своди у правила, од којих једно гласи (2002/1: 25): „Афирмативну семантичку вриједност имају двоструко негирани именски предикати којима уз негирану копулу у позицији лексичког језгра именског предиката долази одрична лексема префигирана било којим негативним префиксом изузев префиксом ни-”: Геноцидна политика неће остати некажњена [ће бити кажњена] – према: Оне нису на ничијој земљи [Оне су на нечијој земљи] итд.

То је један од битних момената, али не једини који конституише природу негације. Друга особеност негације – како следи из више Ковачевићевих радова – јесте структурна мобилност, тј. могућност њеног искључења из првобитне позиције и премештање у неку другу (нпр. 2004/1: 70, 217). Тако негација у реченицама са 'неглаголским' предикатом може се „премјештати (1) са (семи)копулативног глагола на предикатив, и (1а) обрнуто, са предикатива на (семи)копулативни глагол”: То није била истина [је била неистина] – према: ...ви се ипак осећате несигурно [-> не осећате сигурно] и сл.

3. СТИЛИСТИЧКЕ СТУДИЈЕ

Стилистички аспекти употребе негације такође су нашли места у Ковачевићевим истраживањима, нпр. онима у којима централно место чине граматичка и стилистичка питања. Поред функционалностилског аспекта (нпр. 2002/1: 116 и др.), он се бави и проблемима уже стилистичке науке и расправља о питањима као што су интензификација (нпр. 2002/1: 160; 2009/1: 87), фигуративност, посебно градациона, итд. Тако на пример, посматрајући конструкцију типа То што је он учинио заиста није мало [-> много је], он утврђује да „литотизирани израз по правилу захвата већи семантички опсег родног појма од контрарне лексеме – јер покрива семантички опсег и средњег и граничног појма [...] Уколико покрива гранични (поларни), стилогеност се литотизираниог израза може везати за [...] могућност избора између

синонима, од којих је литотизирани израз семантички богатији за конотативне семантичке елементе” (2002/1: 109).

Но, Ковачевићев допринос стилистици далеко превазилази речено. Он у низу студија сакупљених у више свезака обрађује најпре општа питања стила (в. 2003/2, претежно и 2011/2), затим естетску страну стила (углавном у књигама о стилским фигурама, нпр. 1991/1; 1998/2; 2000/1, али и другде), стил књижевних стваралаца (2013/2; 2015/2), ’велике стилистичаре’ (2011/3).

Најподробнијом анализом пропратио је Ковачевић дело свог професора и колеге Н. Петковића (2003/2: 215, 237). „Не треба [...] бити велики познавалац стилистике да би се – након упознавања с (нај)већим бројем Петковићевих радова – закључило да они приоритетно потпадају под стилистичке, односно, при ужој спецификацији стилистике, под књижевностилистичке. Књижевностилистички радови Новице Петковића без сумње му, код стилистичара, прибављају статус највећег српског књижевног стилистичара”.

Обимну студију Ковачевић је посветио Б. Поповићу, „оснивачу научне стилистике код Срба”. Код Поповића, по Ковачевићу, чине „незаобилазни дио управо критике стила на лингвистичким основама“ (2003/2: 181–182).

Богдан Поповић ће предложити и разрадити теорију ’реда по ред’ (1910) као начин превођења књижевне анализе у сферу науке, тј. као начин превладавања ненаучности импресионистичког и позитивистичког приступа књижевном дјелу и успостављања објективног, научног приступа: Метода ’реда-по-ред’ [цитира Ковачевић Поповића] разликује се од других „тима што своју научну грађу, то јест књижевна и уметничка дела, испитује, не само као целине, него силазећи до њихових ситних појединости”. Дјело се тако схвата као структура, која није збир случајних појединости, него цјелина у којој сваки детаљ има своје значење, изазива умјетнички ефекат истовремено доприносећи умјетничком ефекту цјелог дјела.

Александар Белић је велики лингвиста, мирно се може рећи: оснивач и покретач научних истраживања језика код Срба. Стилистичким питањима бавио се узгред и мимогред, али са јаким осећајем за њене особености. Ковачевић о томе каже (наводећи и Белићеве речи) (2003: 198):

Да је Белић стилистику сматрао једном од најзначајнијих области истраживања књижевног језика, недвосмислено потврђују следеће његове ријечи: „Три су главна пута која воде истом циљу: познавању књижевног језика, његових лепота и његових особина уопште. То је на првом месту: познавање грађења речи једнога језика, познавање његове синтаксе и његове стилистике.”

Нагласак Белићевих размишљања (иако помиње ’лепоту’, дакле естетску природу израза) ипак лежи на лингвистичкој равни и рекло би се – још уже – на нормативистици, а самим тим и на нормативној стилистици. Но, поред тога, Белић је стекао велике заслуге тиме што је српским читаоцима изложио погледе тада најистакнутијих стручњака на стил и стилистику:

Ш. Балија, Ј. Риса и других. Но да Белић ипак интимно остаје на позицији нормативистички конципиране теорије стила, указује његова студија о пеништру М. Настасијевића. О томе Ковачевић подробно извештава (2003: 214). Свако одступање од језички правилног израза, по Белићу, значи расуло и стилску атрофију („Књижевни језик – наводи Ковачевић Белићеве речи – који иде свесном кварењу језика за нас је једнако несвесном кварењу. Насиље над језиком и незнање језика за нас су синоними. Ако писац хоће навлаш да је нејасан, тајанствен и магловит, то може учинити и без насиља над језиком; за то му је довољно насиље над смислом. Да ли ће то дело и даље остати књижевно дело од вредности, то је друго питање: али језик мора бити и у њему исправан.” Језичка исправност, како је Белић схватао, неопходан је услов стилског обликовања израза).

У низу оригинално конципираних анализа Ковачевић је показао истанчан укус и погођену реч за јавне и скривене лепоте књижевноуметничке речи низа старијих и млађих, великих и мање познатих писаца српских. Показаћемо то на само два примера.

Први пример нека буде општа расправа о стилу песме Гаврила Принципа „Умирање” (2015/2: 119), која представља свети пример људског достојанства, а привлачи и тиме како је и где настала. Песма одлеже трагичним тоновима сурове историје, вапајем жртве за слободом и осветом. Значај Ковачевићевих истраживања знатно је уздигнут самим присуством тих стихова у његовој књизи, па ћемо их – с дозволом аутора анализе – навести ради ширења знања о њој:

Тромо се време вуче
И ничег новог нема
Данас све к’о јуче
Сутра се исто спрема

Сваки дан исти живот
Погажен, згњечен и стрт
Ја нијесам идијот
Па то је за мене смрт

Уместо да смо у рату
Где бојне трубе јече
Ево нас у казамату
На нама ланци звече

Ал’ право је реко пре
Жерајић соко сиви
Тко хоће да живи нек’ мре
Тко хоће да мре нек живи

Ковачевић на чело своје анализе ставља критичареве речи које звуче као музика сфера изнад наших судбина, на застрашујућој висини Бојовићеве „Плаве гробнице”. Речи критичара управо песму прате на путу до Хомерове небеске поезије: „Дешава се да сав човек стане у једну песму; али, то онда није обична песма – то су оне ’крилате речи’ које, из века у век, сведоче о непропадљивости људскости и о жртви као темељу заједнице. Таква једна песма припада Гаврилу Принципу. Сав живот тог тихог, скромног и из сиротињске

куће, дечака врапца, стао је у ту једну песму” Уздигнуте речи реквијема неумрлом хероју.

За други пример узећемо Ковачевићеву студију о И. Андрићу (2013/2: 11). Ковачевић најпре анализира Андрићев однос према Вуковом наслеђу и цитира неке од знаменитих Андрићевих мисли инспирисане Вуковим погледима, од којих преносимо истину да је језик „жива снага са којом је везана не само култура него и само постојање једног народа [...] А питање језика – то је очигледно, али то треба стално понављати – није само ствар људи од науке и пера [...] Сви смо ми, без разлике, позвани да будемо творци и чувари језика, и сви ми, свесно или несвесно, утичемо на његов развитак, усавршавајући га или кварећи. А наша је дужност да чувамо оно што је Вук називао ’чистота и сладост нашег језика’”. У закључку Ковачевић изриче следећи упечатљив став о Андрићеву језику: „Он је стилски тако ’изглачао’ Вукову реченицу да је синтаксичко-семантичко-стилску хармонију српског језика довео до (непримјетног) савршенства [...] Због тога Андрић и представља врхунац Вуковог стила и језика.”

Три издања књиге студија (1991/1; 1995/1; 2000/1) посветио је Ковачевић стилским фигурама, са граматичке и стилистичке стране, а једно фигурама у књижевном тексту (1998/2). То што је он у више издања допуњавао и дотеривао те своје текстове, сведочи о интензитету интересовања за ову врсту поетских облика. У уводној речи Ковачевић даје историју и теорију фигуративности (од античких времена до данас), а затим објашњава свој поступак: „У овој књизи спомиње се и обрађује велики број фигура класичне реторике [...]” Објашњавајући затим природу фигура, он, на пример, о синегдохи (2000/1: 61) каже следеће:

И код ње, као и код метонимије, денотати супститутивних лексема увијек стоје у односу близине или сусједности. Али је код синегдохе та близина битно друкчијег типа. Док код метонимије близина [...] подразумејева однос ексклузије, искључивања денотираних предмета и појава (оне постоје самостално, потпуно одвојено једна од друге), дотле код синегдохе однос сусједности или близине увијек подразумејева укључење, инклузију. Један од појмова увијек је обухваћен у другом појму, он је саставни, интегрални дио другог појма [...] [Види, види шта све ово умиљато лице крије и зна], [Волела сам Андрића (-> дела И. Андрића). Целој]

Или пак (1998/2: 7), у вези са анализом текста: „Иако структурно увијек непромјенљива, вјечна, свака фигура може истовремено употребно бити нова и непоновљива.” – Стручна обавештеност, чврсти теоријски назови и јасан израз чине Ковачевићеву студију у целини, а посебно стилистичке, значајним доприносом науци о језику и стилу уопште, и језику и стилу књижевног дела посебно.

4. НОРМАТИВИСТИКА И ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА

Овим двама областима Ковачевић је посветио радове који попуњавају више свезака згуснутог текста. Радови су почели настајати у време најжешћих притисака на егзистенцију српског народа, при чему су главни правци разорних дејстава били усмерени на његов људски понос, као темељни део његовог националног бића. Један од тих праваца смерао је на језик као темељ народне културе. Опште несналажење, лутање, а каткада и намерно заобилажење правих одлука од стране политичког врха, што је водило дезорганизацији и дефетизму, дакле унутрашњем разарању и упаду у обруч из којег се могло извући само на коленима. Обичан човек, радник, интелектуалац – затечени најпре бесомучном пропагандом, а затим и ратним дејствима дотада невиђеним у свету, у којима су моћни насилници водили игру модерним наоружањем против беспомоћне мале државе – осетили су се као жртве невидљивих сила с оне стране живота и разума. Сви смо се осетили избачени из људске заједнице на Земљи, а они који су при томе остали без свега што их је везивало за свакодневицу, без најближих, без завичаја и могућности за опстанак, прогнани и понижени – морали су осетити неутажив бол одбачености и свакако гнев освете...

Један из колоне избеглица, не на срећу једини, Милош Ковачевић је смогао снаге да се скући на нескућиштима и почне нови живот под хладним погледима оних који су осећали отпор према уљезу. Све је то Милош Ковачевић успео да победи и у себи и око себе и да настави научном путањом која га је, ево, довела до позиције једног од најуспешнијих филолога и лингвиста у свом народу. Али драма коју је преживео није остала без последица: губици и увреде које је доживљавао обликовали су његове опште ставове, а и научне идеје. Управо у сфери политичких и нормативних процеса који су покретали духове на најразноврсније акције у Милошу Ковачевићу су се скристалисале у одлуку да гласно и јасно каже колико су болне ране које је морао одболовати, између осталог и у унутрашњим рушењима дотадашњих убеђења и вањским раскидима пријатељстава, заједничких погледа на свет и научних назора. Све то је Милош успео исказати некада рушилачком снагом осветника, а некада смиреним аргументом научника.

Најдубљу увреду Милош Ковачевић осећа према припадницима дојуче политички и ментално уравнотеженог босанскохерцеговачког амбијента, који су нагло – под притиском или под руководством, како ко – политичке пропаганде против „последње комунистичке земље света”, коју је требало по сваку цену сравнити са тлом – окренули путем раздора међу етничким и верским заједницама, путем сепаратизма и груписања у непријатељске таборе. Сећам га се када се са супругом и двоје мале деце нашао без ичега на утрини под ведрим небом зетске равнице и решености да се врати на бојиште, мислећи да је једино часно умрети за оно што више није постојало – за домовину

Босну и Херцеговину. Смирио се убрзо кад је увидео бесмисленост својих тренутних заблуда и кренуо на посао који је и дотада обављао, али сада у другим, много тежим условима: најпре у Никшићу, па у Нишу и Крагујевцу и на крају дочекан као последњи улез у Београду, иако је већ тада имао тежину једног од најуспешнијих филолога међу Србима...

Милошеви радови, не само из првих година народног краха него и дуго после тога, одишу гневом и драматичном жељом за обрачуном са рушиоцима свега што је постојало и некако се одржавало скоро један век у Југославији, што је створио српски народ по цену огромних жртава, што је почивало на плећима српског народа, што је било стална мета разбијачких снага споља и изнутра и што се сурвало у провалију несреће, опет српског народа. Свестан свега тога, Милош Ковачевић се, у својим радовима, са огромном менталном моћи снажног ума, обрушава на непријатеље који роваре пре свега на простору филологије, цепајући језик (јер друго ништа немају око чега би било формирано коло глава пуних пропагандног ђубрета) ради стварања алибија за цепање земље. Заковрљивање језичке ситуације и појаву коровских језика на месту језичког амбијента насталог радом Вука Стафановића Караџића и његових настављача на разним странама Милош Ковачевић схвата не само као подсмех научном погледу на ту материју, него и као увреду за здрав разум.

Побијајући тобожње аргументе по којима је могуће да и издвојени делови заједнице по својој вољи себе називају националним именом и стога свом језику могу давати називе који им се случајно нађу при руци, Ковачевић се оштро обара и на мишљења да је могуће толерисати више имена и за исти језик као што је 'троименовање' српског, што оставља простор за сваковрсне квазинаучне манипулације, па и малверзације: „То троименовање омогућава да се не цитирају радови из једног језика у другом, него да се једно истраживање [...] прикаже као властити научни или стручни допринос” (2003/1: 36).

Враћајући се српском језику, Ковачевић – као полазиште за његово научно и политичко вредновање као гласила националне културе – формулише „основе српског филолошког програма” (2015/1: 19 и др.), у четири тачке: 1) „Српска култура, књижевност и језик су недјеливи и обухватају сав српски народ”; 2) Српски књижевни језик је „један, којим говори сав српски народ, а који је кодификовао Вук Стефановић Караџић”; 3) „Српски књижевни језик има два равноправна књижевна изговора [...] – екавски и ијекавски”; 4) „Српски књижевни језик има два писма – ћирилицу и латиницу. Ћирилица је примарно српско писмо”. Ова начела, ако се тако може рећи, регулишу вањске релације језика као својине одређеног колектива и тичу се заправо односа колектива према социјалном окружењу и политичким приликама егзистенције његове. Ковачевић се са овако достигнутих позиција снажно обрушава на оне који из разних углова посматрања афирмишу политичке

ставове о српском језику и језику уопште. При томе се чврсто држи става да чињенице у сфери о којој је реч може утврдити и разјаснити једино наука о језику, одбацујући моћ и право политике и њених заступника да се тиме баве, јер њихове некомпетентне процене и погрешни потези воде наopakим путем. Нарочито је по Ковачевићеву мишљењу штетна манипулативна и рас-теглива флоскула о „праву народа на самоопредељење”, чија су тумачења у међународним институцијама и домаћим политичким круговима тако само-вољна да омогућују закључке који одговарају јачима као средство угњетава-ња слабих. Ти закључци, пренесени на језички план, отворили су простор за антинаучне ставове о језику (Исто: 52) и тобожњем праву на сопствено име језика сепаратистичких покрета у државама чија је егзистенција угрожена и/или разорена агресијом у колонизацијским походима великих сила: „У свим тим документима [...] говори се искључиво о језичким правима појединаца и припадника националних мањина. Нигдје, ама баш нигдје, не помињу се права народа, нити држава, а камоли да се прописује право народа да свој језик назове својим именом.”

Што се тиче данашњег стања (Исто: 80): „Српски књижевни (стандард-ни) језик по своме је обиму и садржају и данас подударан српскоме књи-жевном језику како га је дефинисао његов творац Вук Стефановић Караџић. А Вук је не само сматрао него и доказао, што је прихватила и сва 'учена Европа', да су сви Срби штокавци, али истовремено да су сви штокавци (тада били) Срби.” Прилике су наравно учиниле да се штокавци верски разједине, што је директно водило политичким и језичким трвењима нашег времена и стварању услова да се гране штокавског становништва нађу у различитим државама, да себи дају посебна национална имена и заједнички језик свак по своме нормирају и по својој вољи, мимо свих научних чињеница и дају им сепаратна имена.

Прилике и догађаји који су одређивали правце мишљења и деловања око националног и језичког питања током XX века – врло су карактеристич-не. Наиме, два светска рата и политичка превирања која су их изазвала и која су дошла као последица – са једне стране су повукла покушаје да се разја-сне односи међу народима на јужнословенском простору у духу узајамности, а на другој настојања да се продубе антагонизми и изазове потпун раздор. Срби се нису осећали довољно јакима да самостално спроведу своје ратне и мирнодопске замисли, већ су били упућени на компромисе, који су већином схваћени као принуда да се потчине вољи јачих. Стварање и опстанак држав-не заједнице „Срба, Хрвата и Словенаца” сав је у том знаку и сав је на штету интереса српског народа. Чак и целокупну српску филологију из времена српскохрватског језика, и њеног највећег заступника А. Белића, Ковачевић подвргава оштрој критици и одбацује њене теоријске и практичне резултате који се тичу назива и нормирања језика (Исто: 259).

Тако је, ето, – стоји у закључним редовима књиге коју цитирамо – Белић подредио лингвистичке чињенице и прилагодио критеријуме политичким циљевима Владе Краљевине Србије, и на својеврстан начин – негирајући Вуков србистички филолошки програм – негирао и сам српски језик. Да парадокс буде већи, током Првога свјетског рата на истим су се позицијама против српскога језика, па и ћирилице, нашли – иако су имали различита полазишта и били мотивисани различитим циљевима – аустроугарска државна и језичка политика, сва прожета антисрпством, и српска државна и језичка политика, сва прожета србохрватством, које ће на крају резултирати антисрпством.

Ове Ковачевићеве речи одишу истином и добром промишљеношћу ставова. Али Ковачевић није узео у обзир неке моменте који би захтевали извесно ублажење закључака. То је, на пример, пре свега политички и војни положај Србије пред Први светски рат, са најјачим и најагресивнијим силама Европе на супротној страни фронта, а са немоћном Русијом у позадини. Огромна је срећа била што су се Французи и Енглези – из својих разлога – супротставили централним силама. Даље питање српских државних граница решавано је на крају рата у склопу стварања Југославије и захтевало је огромне напоре и огромна попуштања на разним странама, што је за један мали и вековним ратовима исцрпени народ значило уступке свуда где се морало. Неутрализација српско-хрватских односа била је неопходни услов разрешења општег положаја српства на позицијама на којима је то било могуће учинити. Велики српски научници стали су у томе уз краља и политички врх и свесрдно помогли да се учврсте позиције које су тада сматране успехом. Александар Белић припада плејади великих научника који су здушно радили на стварању Југославије, уз све компромисе које су морали чинити. Политички пре него стручни разлози руководили су Белића у одлуци да језички савез Срба и Хрвата схвати као један језик – српскохрватски. Ми данас тај поступак можемо критиковати, негирати његове последице из различитих правца. Али можемо и реалност схватити као историјски условљено стање у којем су догађаји текли редом како су текли. Језичке прилике и језичка документа тога доба чине заокружену целину, скуп чињеница које се не могу порицати. Зато је оправдано и језички материјал XX века – скупљен и припремљен за обраду у речничкој форми и делимично описан – описати до краја и ставити у архив историјских вредности или невредности, како је коме драго рећи и мислити. Али није оправдано порицати постојање тога историјског периода, те културних, научних и језичких факата који чине једно време. Истинит приказ, критичка анализа и оцена политичких и стручних квалитета свега створеног у то доба – дужност је и обавеза науке. При томе ваља поштовати свачији став, јер он долази из дубине наших убеђења и искустава као чланова једне заједнице коју светске силе практично уништавају. А један поглед – продоран и оштар – на ово је бацио Милош Ковачевић, критички интониран

и убедљиво формулисан тако да представља чврсто полазиште за даљи рад на томе предмету.

Ковачевићева (и М. Шћепановића – 1911/3: 141) неумољива аргументација против назива 'српскохрватски' за *Речник САНУ* поучна је по себи и, као полемички интонирана расправа, заслужује сваку пажњу. Вештим маневром аутори истичу „да се српски језик данас именом подударара са српским Вуковим, или друкчије речено: да је данас српском језику поново враћено српско име, након његовог готово полувековног боравка у српскохрватском имену”. А онда истичу да одговорни „неће ту чињеницу да прихвате” и да се у складу с њом и понашају:

Зар то најбоље не потврђује наставак излагања најзначајнијег српског лексикографског дјела, Рјечника САНУ, под српскохрватским именом. Наиме, то је рјечник за чију је израду иницијативу дао још Стојан Новаковић 1888. године, а који је Српска краљевска академија далеке 1893. године засновала као *Речник српској књижевности и народној језика*, од свог првога тома, који је под уредништвом Александра Белића изашао 1959. године, до 18. тома, који је штампан 2010. године – на корицама носи име *Речник српскохрватској књижевности и народној језика*.

Остављајући ову немилу тему, размотрићемо још нека Ковачевићева схватања. Уосталом, и међу Србима су тињала антивуковска расположења, која су у српскохрватском програму нашла своје задовољење, што је у наше дане ескалирало у отворено антивуковској нормативној делатности Матице српске. А та делатност заснована је на постулатима који су предмет расправе Милоша о најновијим збивањима у српској нормативистици. После разлаза са Хрватима није више било логично држати се нормативистичких начела из времена српскохрватског језика. И управо о актуелним питањима српске нормативистике данас Ковачевић полемички расправља у већем броју радова, јасно и оштро разграничивши две на први поглед некомпатибилне, али у ствари дубоко супротстављене линије. Прву линију чине вуковци и њихова настојања да норму врате на линију књижевног језика заснованог на херцеговачкој говорној бази и вуковског принципа у правопису, а другу чине они који за себе присвајају назив 'доситејевци', налазећи на неки чудан начин упоришта у Доситејевим погледима, а игноришући његово чврсто убеђење да књижевни језик мора бити једнак народној речи тога доба, јер се једино тако народна култура може подићи на ниво просвећене Европе. У ствари, у позадини тога правца лежи тежња ка афирмацији рајачићевских ставова о народном као 'говедарском и свињарском језику', неподесном за било какав израз изнад практичне свакодневне комуникације усмерене на просту елементарну егзистенцију, а лишене израза за дубље духовне пориве. Савремени заступници тих ставова износе тврдње да је 'народњачки' израз својствен сеоском становништву, коме је недоступно више образовање и које се служи само

најједноставнијим и стилски најниже вредним језиком, а да је језик елите данас заправо израз сложенијих услова живота у граду, издиференциранијих стилских нијанси (1999/1: 107). Ковачевић узроке оваквим погледима на српски књижевни језик (и на покушај његовог 'черечења') налази најпре у непознавању природе и улоге књижевног језика у народној култури, али се ту огледају по свој прилици и политичке намере конзервативних кругова да теорију и праксу научних истраживања у филологији поново врате на некада владајуће идеје о 'вишим' и 'нижим' слојевима националног корпуса и посебним правима оних првих у односу на друге. Та антицивизацијска тенденција данас се мора сматрати потпуно ахроничном и научно давно превазиђеном.

5. РЕЧ-ДВЕ ЗАКЉУЧКА

1. Милош Ковачевић, како следи из нашег целокупног излагања, јесте човек од људске храбрости и научног дигнитета. Његови аналитички продори и синтетичка сумирања њихова одају високо познавање материје и способност да јасно и прецизно изрази своју мисао.

2. И на крају, у средини добро организованог друштвеног живота и јасних критерија за оцену доприноса сваког свог члана, Милош Ковачевић би имао углед истакнутог интелектуалца и познатог професора. У нашим пак условима, рекосмо у уводним пасажима рада, условима несигурности свега људског, он је падао у провалију незнања и морао се борити за најелементарније услове опстанка, свога и своје породице. Утолико веће поштовање заслужује његов несвакидашњи напор и успех у научном раду. Честитамо му од срца.

БИБЛИОГРАФСКА НАПОМЕНА

За ову прилику ни издалека није оправдано нити могуће наводити библиографију Милошевих радова. Зато ја на места из којих понешто цитирам или сл. – упућујем према библиографији у *Српском језику* бр. XXIV за 2019. Радови су на библиографској листи (стр. 7–69) навођени по годинама и нумерисани у оквиру сваке године посебно (нпр. Србистичке теме: 2007/1, што значи да је књига наведена под бр. 1 за 2007).